

egyben a legszebb). Ez a fog a mai Ausztria területén található Szentmargitbánya (Sankt Margarethen) mészkőbányájából került elő, a mai napig az őt beágyazó mészkődarabban ül. Koronája csodás kékes színű, zománca csillogó, vágóéle hullámzó és recés. Nem is csoda, hogy a gyűjtemény ezen kis „ékköve” a Magyar Természettudományi Múzeum állandó kiállításának része. A múzeumba látogatók számára e fog megtekintése a 2020-as évben – *Az Év Ősmeradványa* verseny eredményének tükrében – különösen ajánlott.

ZÁRSZÓ

Az ásvány- és ősmaradványbörzék jellemző kínálata a fosszilis cápafogak tömkelege. Sajnos az utóbbi időben sok kereskedő kínálatában megjelentek a ma élő cápák fogai is nyakláncok és más ékszerek formájában. Ez a 2020-as évben sem várható másképp, kiváltképp *Az Év Ősmeradványa* verseny 2020-as győztesének várható népszerűsége miatt. Minthogy a ma is élő cápák fogainak beszerzési forrásai gyakorlatilag ellenőrizhetetlenek, és számos cápafaj veszélyeztetett (nem ritkán súlyosan), baráti szándékkal intenék óva mindenkit az effajta csecsebecsék vásárlásától, és buzdítanak mindenkit arra, hogy inkább vásároljon fosszilis cápafogat az évente megrendezésre kerülő számos börze egyike-másikán.

A Megalodon izgalmas egzotikum a magyar őslénytan számára. Fogai bepillantást engednek a földtörténet egy olyan időszakába, amikor a mai Magyarország területének jó részét meleg vizű tenger borította, és ahol még az aránylag nagy testű cetek számára is mindennapos volt a ragadozókkal folytatott harc a túlélésért. Azoknak pedig, akik reménykednek benne, hogy a tengerek mélyén még valahol ott lapulnak az utolsó élő Megalodonok, javaslom, inkább elégedjenek meg az óriási Megalodonokról kalandfilmek nyújtotta izgalmaival, hiszen alighanem sokunk nyaralási terveit húzná keresztbe az élő Megalodonok felbukkasáról szóló szalagcím.

Szabó Márton

Az Év Fája, a tatár juhar

Hazánkban az év madara kezdeményezés után másodikként, 1996-ban *Az Év Fája* mozgalom indult el, amelynek kuratóriuma a 2020. évi választásra három fafajt, a rezgő nyárat, a kecskefűzet és a tatár juhart jelölte. Az internetes szavazás alapján az utóbbi, az erdészek által egy kevésbé becsült fafaj lett a 25. alkalommal megválasztott év fája.

ELNEVEZÉSEI, NÉVFEJTEGETÉSEI

A tatár juhart (*Acer tataricum*) a botanika tudományába Carl Linné, a híres svéd növénytudor vezette be, aki az 1753-ban megjelent *Species Plantarum* című művének 1054. oldalán adott róla latin nyelvű leírást. Ebben megjegyezte, hogy „*Habitat in Tataria*”, azaz elterjedési területe Tatárországban van. Így nem véletlen, hogy Linné, aki egyébként kilenc juharfajt írt le, e növény tudományos fajnevűl a *tataricumot* választotta, amit aztán számtalan nép köznyelvi alakként is alkalmaz (pl. szlovák – javor tatársky, román – arțar tătarăsc, német – Tataren-Ahorn, horvát – tatarski javor, angol – Tatarian maple, francia – érable de tartarie, olasz – acero tatarico, spanyol – arce tatárico, orosz – клон татарс-

kij). Hazánkban egyébként őshonosan több olyan növényfaj (főleg az alföldeken élő tatár laboda – *Atriplex tatarica*, a régen népi eledelül szolgáló, mára szinte kipusztult tátorján – *Crambe tataria* és a csinos megjelenésű tatár szemvidító – *Euphrasia tatarica*) fordul elő, amelynek tudományos fajneve szintén a tatár névből származik, de a dísz- és haszonnövényeink között is számos ilyen akad (pl. tatárka [pohánka] – *Fagopyrum tataricum*, tatár sóvirág – *Goniolimon tataricum*, örökzöld tatárvirág – *Iberis sempervirens*, tatár lonc – *Lonicera tatarica*, közép-ázsiai tatáriszalag – *Fallopia aubertii*, tatár kéktölcser – *Ixiolirion tataricum*).

A tatár juhar tudományos nemzetsége (acer) a latin nyelvben hegyeset, éleset jelent, amelyet a nyelvészek az indogermán ak- = hegyes szóból vezetnek le, s e nevet már Vergilius óta alkalmazzák a juharokra, vélhetően a fajok (főként a korai juhar) kihegyesedő karéjú levelei miatt.

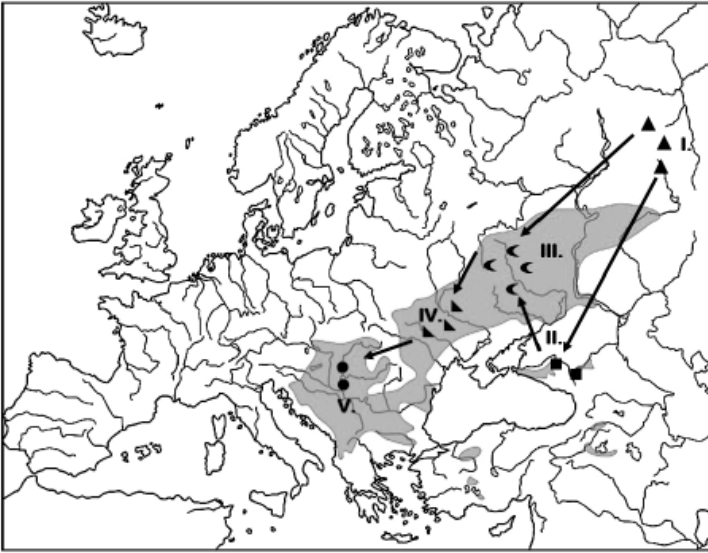
A juhar nevet egyébként egy 1232-ből származó oklevélben lehet először olvasni *ihor* írásképpel: „*ad arborem ihor-fa, cruce signatum*” (azaz: a kereszttel jelölt juharfánál). 1337-ben már *juvharfa*, *joharfa* néven szerepel. Maga a szorosan vett *juhar* név a *Besztercei szójegyzékben* (~1395) és a *Schlägli szójegyzékben* (~1405) már így szerepel.

A fentiek alapján nem véletlen, hogy a magyar nyelvben is a tatár juhar név honosodott meg, de ennek a fajnak ismert népi neve még a feketegyűrű-juhar, fekete gyűrűfa, feketegyűrű is. Többen – például Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály 1807-ben megjelent *Füvészkönyve* alapján: „*tserjeje fekete héjjú*” – úgy vélik, hogy a sötétszürke, idősebb korban kissé feketedő kéreg alapján ragadt rá ez a név. Fekete Lajos, a selmecebányai akadémia tanárának 1905-ben megjelent *Népszerű erdészeti növénytan beszélgetésekben* című könyvéből azt is tudjuk, hogy a gyerekek korábban több cserje- és fafajt neveztek gyűrűfának, amelyeknek minden esetben kemény faanyaga van. Annak idején ujjnyi vastag és kb. 10 cm hosszú rudacskát faragtak ezekből, s azon egy kis vésetet készítettek. Ezen a gyűrűfán kötötték aztán a nép által kedvelt gyöngyös lószörgyűrűt cifra gyöngyös fejjel. A véset a rudacskán a körülcsavart lószőr áthúzására volt való. A hazánkban általánosan elterjedt vörösgyűrűsomról is ilyen rudacskát vágtak annak idején, e cserje magyar fajneve is ebből a szokásból, illetve a vörös vesszejéből eredeztethető.

Ismert még a csörjefa, sörgyefa népi név is, amelynek eredetét Gombocz Endre és Reuter Camillo nyelvészeink kutatták. Szerintük a csörje-csörgye, sörje-sörgye elnevezés megfelel a magyar cserje-serje szók ö-ző nyelvjárási alakjának. Fontos azonban kiemelni, hogy e népi nevek nem növényfajokat jelentenek, hanem azonos felhasználhatóságú hánccot, kérget, rostot, és fát szolgáltató cserjéket, kisebb fákat (pl. mogyorós hólyagfa, varjútövisebenge, kutyabenge, kányabangita, vörösgyűrűsom, tatár juhar). E nevek tehát nem növényteni értelemben vett növénynevek, hanem közel azonos tulajdonságú növényi részekre vonatkozó, különböző növények által szolgáltatott, azonos célra alkalmas anyagok (pl. kéreg, háncc, rost, fa) az azt szolgáltató növényekre átvitt nevei.

ELTERJEDÉSE

A tatár juharnak kontinentális jellegű elterjedési területe van, amely Kelet-Szlovéniától, illetve a Balkán-félsziget nyugati részétől az Urálig húzódik. Az elterjedési terület déli ága a Kaukázuson át Észak-Perzsiáig nyúlik, itt azonban már nem összefüggő az areája. Legnagyobb tömegben a Fekete-tengertől északra fekvő sztyeppterületeken fordul elő. Közép-Európában elterjedésének északi határa Dél-Szlovákiában, nyugaton a Dunántúlon van, Burgenlandban csak egy helyen fordul elő (Zurndorf mellett a Lajta ligeterdejében),

A tatár juhar elterjedési területe a honfoglaló elődök útvonalával és fontosabb megtelepedési helyeikkel (I. a Káma-vidéki őshaza, II. a Kubán folyó vidéke, III. Levédia, IV. Etelköz, V. a magyar Alföld)

Alsó-Ausztriában pedig a marcheggi kastély mögött voltak ismert példányai, melyek őshonossága bizonytalan. Spontán elterjedési területén kívül gyakran mint dísznövényt kultiválják, természet hoz még Szentpétervár, Arhangelszk, Omszk, Tomszk, Novoszibirszk, Irkutszk térségében, habár ezeken a helyeken már sokszor szenved a fagyoktól. Az erdős-sztyepp zónában a tatárjuharos-tölgyesek jellemző fája, ezért ismerhették e fajt honfoglaló őseink is, mely végigkísérte őket annak idején. Hasonló kontinentális karakterű elterjedési területtel

rendelkező fás szárú növényfajunk még a csepleszmaggy, a törpe mandula és a csipkés gyöngyvessző is.

Testvérfa a tűzvörös juhar (*Acer ginnala*), amely Távol-Keleten él, s újabban a tatár juhar alfajának tekintik. Parkokban nálunk is alkalmazott kisebb termetű, szép őszi lomb-színeződésű fafaj.

HAZAI ELŐFORDULÁSA

Magyarországi előfordulása három tájegységhez köthető. Egykor kimondottan gyakori lehetett a kontinentális klímájú Nagyalföldön, mára viszont itt a természetszerű erdők látványos térvészése, a múlt és sajnos a jelen intenzív erdőgazdálkodása miatt nagyon visszaszorult. Bár elsősorban a síkvidéket kedveli, a szintén kontinentális klímahatás alatt álló Északi-középhegységbe is felkapaszkodik, ahol főleg az alföldre néző lejtőkön, a medencék délies oldalain találjuk meg. Furcsa tény, de itt ma már gyakrabban kerül szemünk elé, mint a korábban neki otthont adó Nagyalföldön. A harmadik sajátos előfordulás a szubmediterrán klímájú Dél-Dunántúlhoz köthető, ahol többnyire a löszrel fedett dombok, hegylábak növénye. A Dunántúl északi felében, a Balatontól északra csak szórvány megjelenése van a Dunántúli-középhegység északkeleti részén, a többi területen vagy teljes mértékben hiányzik, vagy csak ültetett formában jelenik meg.

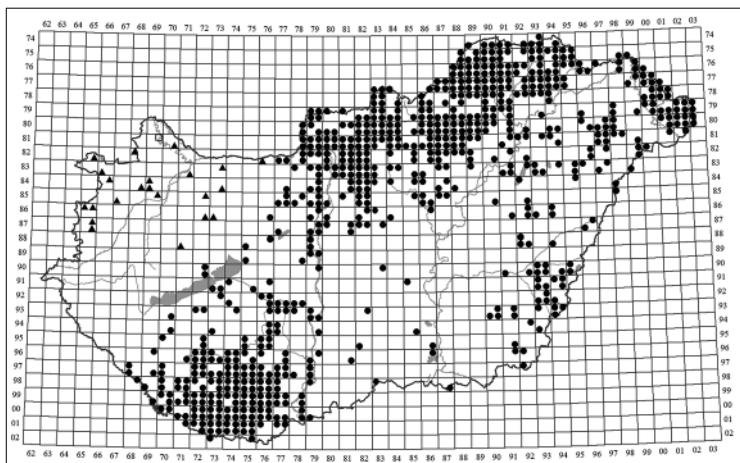
ALAKI JELLEMZŐI

Cserjetermetű vagy kisebb fa (5–7 m), ilyenkor törzse szabálytalan alakú. Koronája – különösen állomány alatt – terpedt, ágrendszerében gyakori a villás elágazás. Szívgyökér-

zetének mélysége 1–1,5 m, kiterjedése 2–2,5 m. Lassú növéssű, hosszú életű faj. Inkább a vastagsági növekedése jelentős, idősebb egyedek a 30–40 cm-es törzs-átmérőt is elérhetik. Sarjzóképessége jó, a gyökfő körül tősarjakat bőven hoz, gyökérsarjakat viszont csak nagyon ritkán. Élettartama a 70–80 évet nem haladja meg.

Törzsét és ágait sötét-szürke, sima kéreg borítja. Fialat hajtásai kezdetben sűrűn szőrösek, később lekopaszodnak, megfásodva vörösbarna színűek, gyakran szögletesek. Rügyei aprók, rügypikkelyei vörösbarnák, finoman pillás élűek. 3 mm hosszú csúcsrügye tojásdad alakú, s gyakran hiányzik (ezért a villás elágazás), 2 mm hosszú hónalj-rügyei szélesek, tompa csúcsúak, hajtáshoz simulók. Levelei keresztben átellenesek, pálna nélküliek, 6–10 cm hosszúak, hosszúkás tojásdadok, válluk lekerekített vagy gyengén szíves, csúcsuk hegyes. A levéllemez vékony, lehet ép, vagy alsó harmadában karéjosodó. Utóbbi levéltípus főként a fiatal egyedeken, sarjakon jelenik meg. A levélszél kétszeresen durván fűrészes, fogai tompák. A levél sötétzöld, fonáka halványzöld, az erek mentén finoman pelyhes, később kopaszodó. A levél erezete szárnyasan elágazó, míg a többi őshonos juharfajunk (hegyi, korai és mezei juhar) esetében ujjasan elágazó erezetet találunk! Levélnyele 2–5 cm hosszú, felül barázdált, gyakran pirosas futtatású. Őszi lombszíneződése piros vagy ritkábban sárga.

Öttagú virágai hosszú nyelű, tojásdad alakú bugában lombfakadás után, május közepe táján nyílnak, melyek 6–8 cm hosszúak, 3–4 cm szélesek, illatosak, rovarbeporzók. A virágzatban 25–35 virág van, átmérőjük 4–6 mm. A csészék sárgásak, a csészénél jóval hosszabb szirmai fehérek. A virágban található vacoktányér (az ún. diszkusz) jól fejlett, vastag és mirigyes, mely többek között a rovarokat is csalogatja. Porzószáma 5+3, a virágok többsége csökevényes bibéjű, azaz poligám virágai vannak, s így egy- és kétivarúakat egyaránt

A tatár juhar magyarországi előfordulása

(Jelmagyarázat: ● – őshonos előfordulás, ▲ – elvadásás;

Forrás: Magyarország Flóratérképezési Adatbázisa, Soproni Egyetem Növénytani és Természetvédelmi Intézet, Sopron)

A tatár juhar lombjának részlete (Korda Márton felvétele)

találunk egy-egy virágzatban. Termései csüngő bugákban fejlődnek, augusztus végén, szeptember elején érnek. Az ikerlependék 2–3 cm hosszú, a lependékszárnyak majdnem párhuzamosak, ívesen meghajlók, már fiatalon pirosak. Magjai ék alakúan megnyúltak, nem kiemelkedők. A magház lehet kopasz vagy szőrös, fajon belüli változatait ez alapján különítik el. További formákat a levél alakja szerint írtak le. A magoncok sziklevelei nyúlánkak, 3 érűek, csírázáskor a talaj fölé emelkednek.

ÖKOLÓGIAI IGÉNYEI ÉS ÉLŐHELYE

Mint meleg-kontinentális faj, a hőmérsékleti szélsőségeket, a hőséget, a téli fagyokat és a tartós szárazságot, a nyári aszályt egyaránt jól tűri. Hajtásai beéréséhez meleg, száraz nyárra van szüksége. Inkább mézszedvelő, leggyakrabban lősz alapkőzeten találjuk. Az árterek mély öntéstalajától a hegyoldalak száraz, sziklás termőhelyéig nagyon különböző talajtípusokon nő. Enyhén sőtűrő, ezért megtalálható szikes területeken is. Félárnyéktűrő, fiatalon jól elviseli az árnyékolást.

A tatár juhart a lősztölgyesek jellemfajának tekintik, ami e társulás névadásában is tetten érhető: *Aceri tatarici-Quercetum roboris*. Érdekesképpén megemlítendő, hogy a Zólyomi Bálint által szerkesztett vegetációtérkép szerint a lősztölgyesek az ország területének 9%-át teszik ki, mára az erdőirtások, az idegenföldi fafajok (pl. a hungarikumnak választott fehér akác) nagyarányú alkalmazása miatt az erdőssztyepp karakterű állományok területe a 100 hektárt sem éri el! A lősztölgyeseken kívül ott van még a homoki tölgyesekben, sziki tölgyesekben, keményfás ligeterdőkben és gyertyános–kocsányos tölgyesekben, továbbá a hegy- és dombvidéken a cseres–kocsánytalan tölgyesekben, gyertyános–kocsánytalan tölgyesekben, ritkábban a mész- és melegkedvelő tölgyesekben is.

FELHASZNÁLÁSA

Kis termete és lassú növekedése miatt nincs szerepe a mai, csak a főfafajra koncentráló fa-termesztésben, erdőgazdálkodásban. Faanyagát általában csak tűzifaként hasznosítják, pedig jóval többet érdemelne ennél. Korábban kemény fáját legfőképpen pipaszárak, továbbá ostornyelek, horgászbotok készítésére, esztergályos munkákra, kaskótésre használták fel. Egykori, egyik felhasználási módját egy Szatmárban gyűjtött dal is megörökíti:

„Fekete gyűrűfa-sátor,
Csikós, gulyás benne táncol.
Benne táncol két katona,
Szépen szól a sarkantyúja.”

Ökológiai szempontból szerepe azonban jelentős, könnyen bomló avarjával az erdőtalajok termőképességének megtartásában fontos elem. Károsítója kevés van, legfeltűnőbb gombaparasztája a levélen megjelenő juhar levélfoltosító (*Rhytisma punctatum*). Fertőzése esetén a levél felületén 20–30 apró, 0,5–1 mm átmérőjű fekete terméspárna fejlődik csoportokban, mely foltok a levél többi részének elhalványulása esetén is megtartják zöld színüket. Lombját, különösen tavasszal a sodrómolyok és bagolypillék hernyói rágják. A nagyvad is szívesen fogyasztja hajtásait, s ezzel a ténnyel a túlszaporított nagyvadállományunk miatt gyakran találkozunk. Korábban – a szovjet sztyeppfásítási („természetet legyőző”) minta alapján – különösen a mezővédő erdősávokba ültették.

A tatár juhar egy évben kétszer örvendezteti meg szemlélőjét pirosas elszíneződésével: egyszer termésérés közben, a zöld lombozatból előtűnő tűzpiros lependékeivel, másszor ősszel, beszínesedő lombozatával. E tulajdonságai miatt kedvelt dísznövény, megfelelő termőhelyen gondozást alig igényel. Érdekesség, hogy a hazai faiskolák igen gazdag választéka ellenére e fajtából nem kaphatók fajták, hazai nemesítésű sincsen, külföldön viszont német és belga fajtákat lehet kapni. A gáz- és füstszennyeződést eltűri, ezért városokba is ültethető, a nyesést is jól bírja, élősvény nevelhető belőle. Mivel az erdészek számára korábban és sajnálatos módon most is csak egy harmadrendű faj, s így gazdasági értéke jelentéktelen, ezért nem kerül be a látóköriükbe, s várhatóan a jövőben is mostohán fognak bánni vele.

Bartha Dénes

Az Év Rovara, a tavaszi álganéjtúró

A tavaszi álganéjtúró (*Trypocopris vernalis*) éppen a tizedik az év rovarainak sorában, ugyanakkor az ötödik bogár a hétpettyes katica, a nagy szentjánosbogár, a nagy szarvasbogár és a havasi cincér után. Az imádkozósáska, a citromlepke, a földi poszméh, a mezei tücsök és az óriás szitakötő szintén az év rovarai voltak, de nem a bogarak, hanem más rovarrendek képviselői. Az egyes fajok kiválasztásának szempontjai többnyire az ismertség, a tetszetős megjelenés, a gyakoriság, esetleg az adott faj kultúrtörténeti vonatkozásai. Az alapvető cél minden esetben hazánk egy-egy jellemző, esetleg védett rovarfajának megismertetése és megkedveltetése a nagyközönséggel.

A Magyar Rovartani Társaság által novemberben kiírt szavazáson három, a lebontás folyamataiban fontos szerepet betöltő rovarfaj közül lehetett választani. Bár a lebontás nem igazán látványos tevékenység, mégis az egyik legfontosabb a természetben végbemenő folyamatok közül, hiszen ezáltal „tűnnek el”, majd hasznosulnak újra a korhadt fák, a lehullott avar, a trágya és az állati tetemek. Az állati és növényi maradványokból különben óriási mennyiség halmozódna fel, ami lebontó szervezetek nélkül (beleértve a kémiai folyamatokban kulcsszerepet játszó baktériumokat és a gombákat is) gyakorlatilag élehetlenné tenné a Földet. Az idén a tavaszi álganéjtúrón kívül a selymes döglégy (*Lucilia sericata*) és az ezüstös őszrovar (*Lepisma saccharina*) indult a versenyben.

Acélkék fémfénye, domború alakja, 1,5–2 centiméteres testmérete révén a tavaszi álganéjtúró az egyik legfeltűnőbb, könnyen felismerhető bogárfajunk. A hasonló nagyságú és színű erdei álganéjtúrótól (*Anoplotrupes stercorosus*) testfelszínének simasága különíti el, az utóbbi szárnyfedőjén ugyanis mély barázdák futnak. A tavaszi álganéjtúró szárnyfedőjén viszont legfeljebb finom, karcolásszerű vonalából-pontsorokból álló mintázat látható. Ez utóbbi faj színe a Dunántúl középső és

A tavaszi álganéjtúró (Balogh Diána felvétele)